

УДК 929Я.ЕГІТ (=411.16)

DOI: 10.33402/ur.2021-14-137-149

Марек ШАЙДА

докторант Інституту Історії

Вроцлавського університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1938-6762>

e-mail: m.szajda@pamieciprzyszlosc.pl

З ЖИТТЄПИСУ ЄВРЕЙСЬКОГО КОМУНІСТА. СЮЖЕТ ДО БІОГРАФІЇ ЯКУБА ЕГІТА

Розглянуто біографію відомого єврейського політичного діяча Якуба Егіта крізь переплетення традиційних єврейських цінностей його родини з багатокультурністю підавстрійської Галичини, викликами воєнних років, вірою в комуністичні ідеали, сіонізмом та, зрештою, розчаруванням, життєвою поразкою і вимушеною еміграцією. З'ясовано, що народжений в сім'ї євреїв-ортодоксів, Якуб Егіт повністю приймав ідентичність єврея, що заклало підстави його подальших зацікавлень ідишкайтом, єврейською історією та літературою. Однак юнацький бунт і підвищене почуття соціальної справедливості ще замолоду підштовхнули його до середовища сіоністів, а згодом через радикалізацію поглядів – і до єврейських комуністів. Про постійну партійну активність Якуба Егіта свідчать численні матеріали Служби Безпеки Другої Речі Посполитої, що підтверджує тезу автора про його значущість на політичній арені міжвоєнної Польщі. Початок Другої світової війни Якуб Егіт пов'язував з великими сподіваннями на «радянське благо», віра в яке була загалом характерною для євреїв Східної Малопольщі, однак з початком німецької окупації йому довелося емігрувати на радянські території. Повернення стало можливим лише по закінченню Другої світової війни, а подальша професійна і політична діяльність Якуба Егіта була пов'язана з Сілезією та Воєводським Єврейським Комітетом. Проте реалії повоєнної Польщі 50–60-х років ХХ ст., тиск влади, внутрішня опозиція і врешті арешт змусили Я. Егіта шукати можливостей міграції. Місцем його «нового життя» стала Канада, де він і завершив свій життєвий шлях. Біографію Якуба Егіта репрезентовано на основі широкої джерельної бази, передусім архівних документів, частина з яких введена в науковий обіг вперше. Окрім цього, детально проаналізовано його щоденники та спогади, що дає змогу розкрити не тільки факти та зовнішні оцінки, але й також особисті мотиви діяча.

Ключові слова: Якуб Егіт, єврейський комунізм, сіонізм, Друга світова війна, Єврейський Комітет.

Проблема єврейських комуністів неодноразово ставала предметом наукових досліджень та історичних дискусій. Проте досі ця тема залишається достатньо контроверсійною і викликає емоції з боку громадської думки. Йдеться передусім про стереотип жидокомуні, який і сьогодні існує в суспільстві. Джафф Шатц,

дослідник єврейського комунізму, визначив чинники впливу на вибір конкретних людей¹ і зобразив «типовий шлях» єврейського комуніста, що розпочинався з бунту молоді, захопленої комуністичною ідеологією, наступним етапом було здобуття особистого досвіду перебування у довоєнних в'язницях, згодом поневіряння по СРСР, повернення на батьківщину і спроби будувати «нову», «демократичну» Польщу, які зрештою завершувалися розчаруванням і нерідко еміграцією в 1949, 1957 чи після 1968 р.²

Вищенаведений опис цілком відповідає історіям багатьох польських євреїв, особливо таких визначних постатей, як Гжегож Смоляр – лідер головних єврейських інституцій у повоєнний період. У цю схему вписуються також особи, що займали нижчі посади. До цієї групи належав і Якуб Егіт, у 1945–1949 рр. керівник Воєводського єврейського комітету Нижньої Сілезії (ВСК), довоєнний комуніст, який в межах «алії Гомулки» виїхав до Канади. На тлі запропонованих Дж. Шатцом етапів біографія Я. Егіта здається стандартною, за винятком низки подій, що могли стати важливим елементом радянської політики в 50-х роках.

Дослідження має на меті показати трансформацію позицій і поглядів повоєнного єврейського комуніста, починаючи від бажання будувати нову реальність у 1945 р. і закінчуючи рішенням покинути Польщу 1957 р. Якщо у своїй праці Дж. Шатц ставить питання про те, ким насправді були єврейські комуністи, то шлях Я. Егіта дає відповідь, адже він був конкретним прикладом. Ця стаття спирається на два типи джерел: спогади самого Якуба Егіта, написані під кінець життя, та архівні матеріали Польського інституту національної пам'яті. Хронологічні межі – період 1945–1958 рр., в цей час Я. Егіт не тільки відіграв важливу роль у житті єврейського середовища, але й перебував у полі зору спецслужб.

Молодість

Якуб Егіт народився 27 вересня 1908 р. в Бориславі в родині Мойсея і Шані Егіт³. Борислав був одним з індустріальних центрів Галичини з огляду на видобування нафти і природного газу, яке розпочалося в другій половині XIX ст. Це робило місто багатшим і сучаснішим порівняно з іншими містами провінції, однак життя місцевих євреїв зберігало традиційний уклад з непохитним авторитетом релігії. Я. Егіт згадував: «Я ріс в релігійній родині. Щоп'ятниці ввечері і в шабат вранці я ходив до синагоги з батьком. Я був ревно віруючим до моменту моєї *Бар Міцви*»⁴. Релігійне виховання сформувало в ньому ідентичність єврея і заклало підстави його подальших зацікавлень *ідишкайтом*, єврейською історією та літературою.

¹ Schatz J. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland. Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1993; Grabski A., Berendt G. Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocauście. Warszawa, 2003.

² Schatz J. Świat mentalności i świadomości komunistów polsko-żydowskich – szkic do portretu. *Spółeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemitką lat 1967–1968 i po niej* / red. G. Berned. Warszawa, 2009. S. 43–56.

³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej – AIPN). Sygn. BU 1547/616. Akta paszportowe: Egit Jakub. K. 6.

⁴ Egit J. Grand Illusion. Toronto, 1991. S. 6.

Відхід від релігії для Я. Егіта збігся в часі з юнацьким бунтом, підсиленням комуністичними й сіоністичними ідеалами. Дж. Шатц писав в цьому контексті, що особливо глибокою була «...прірва між поколіннями і раптова політизація молодії генерації. Молодь бунтувала проти світу батьків, проти їхнього способу життя і шукала ліків від соціальної несправедливості в риториці лівих рухів»⁵. У 17 років Я. Егіт став членом *Поалей Сіон Лівих*, робітничої партії, що діяла в Бориславі. П'ятирічний партійний досвід мав значний вплив на його думки щодо Палестини і соціалізму. Формуванню крайніх поглядів також сприяли реалії тогочасної Польщі і світова криза. Вихід із сіоністичної партії у 1930 р. був пов'язаний саме з радикалізацією його світогляду⁶. Вже восени 1931 р. Якуб Егіт разом з іншими членами *Бунду* і *Поалей Сіон* став засновником Загальноєврейської робітничої партії (*Альтемайне Йідіше Арбетс Партай*, АЙАП). На початках він виконував функції генерального секретаря партії, а згодом став одним із редакторів партійного видання «Наш шлях» (*Унзер Вер*).

АЙАП не належала до найбільш впливових єврейських партій, проте мала стабільну групу прихильників. Сам Я. Егіт згадував: «На початку 1934 року у нас було 500 членів у 100 містах. Більшість наших прихильників походила з Бунду, Поалей Сіону та Гашомер Гацаір»⁷. Це пояснювалося тим, що навколо АЙАП об'єднувалися незадоволені представники різних середовищ, нерідко дисиденти, чий погляд різко відрізнявся від тих, які пропагували великі політичні партії. Одним з найважливіших пунктів програми АЙАП була тісна співпраця з Комуністичною партією Західної України (КПЗУ). Хоча протягом трьох років програма зазнавала змін, її основою завжди залишалися марксистські ідеали. Досить швидко, у 1934 р., партію заборонили і її члени перейшли на підпільну діяльність. У цей період Якуб Егіт брав участь в боротьбі за звільнення політичних в'язнів, особливо тих, які належали до АЙАП. Згодом, в 1937 р., його самого було засуджено за антидержавну діяльність. Формально звинувачення ґрунтувалося на партійній активності за попередні роки, проте на практиці цей арешт був частиною ширшої акції репресій проти комуністів. У в'язниці Я. Егіт перебував лише декілька місяців.

Про партійну діяльність Якуба Егіта у міжвоєнний період свідчать також матеріали Служби безпеки повоєнних часів. Вони містять переважно дані про перебування Я. Егіта на посаді голови Воеводського єврейського комітету в Нижній Сілезії, де проживало кілька десятків тисяч євреїв. Зміст документів мав характер пропаганди і зводився до спроб дискримінації. Хоча наведені там факти трактували дуже тенденційно, це не означало, що інформація зовсім не відповідала істині. Колишні партійні колеги стверджували, що в 30-х роках Я. Егіт був не тільки одним з лідерів АЙАП, але також інструктором Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР) і членом КПЗУ, з якої його виключили в 1935 чи 1936 р. Причини його виключення з КПЗУ були не до кінця відомими, існувало дві версії: за першою – Я. Егіт привласнив кошти партії, за другою – співпрацював із Політичною Поліцією, що

⁵ Schatz J. Świat mentalności... S. 44.

⁶ Egit J. Grand Illusion. S. 10.

⁷ Ibid. S. 12.

вела боротьбу з комуністами⁸. Незалежно від того, яка з версій була правдивою (а можливо, й обидві), такі звинувачення вкрай негативно впливали на його репутацію.

Життя Якуба Егіта до початку Другої світової війни було тісно пов'язане з Галичиною, особливо зі Львовом та рідним Бориславом. На цей період припадає його основна політична діяльність і розвиток партійної кар'єри: від звичайного активіста до регіонального політичного лідера та співтворця нової партії. Також це був етап формування політичних переконань: з релігійного підлітка Я. Егіт перетворився спершу в сіоніста-соціаліста, а потім – у радикального марксиста. Здобутий досвід мав великий вплив на його подальшу долю, адже в повоєнні роки це давало підстави зараховувати його до комуністів із «партійним родоводом». Одночасно неоднозначна інформація про виключення з КПЗУ негативно впливала на позицію громадської думки щодо Якуба Егіта, закріплюючи за ним репутацію людини сумнівної моралі. Хоча, зрештою, для подальшої політичної кар'єри більш вагомим виявився власне досвід перебування в партії.

Війна

Початок Другої світової війни Якуб Егіт зустрів у Бориславі. Вже у перші тижні місто зайняли німці, щоб пізніше передати його радянським союзникам, згідно з пактом Молотова-Ріббентропа. Більшість бориславських євреїв радісно вітала прихід Червоної армії, розраховуючи на покращення матеріального стану⁹. Вірогідно, ці надії поділяв і Я. Егіт, хоча у спогадах не писав про це прямо. Тут треба брати до уваги складність реалій 1939–1941 рр.: процеси радянзації і соціальні групи, що брали в них участь, були етнічно неоднорідними. Тому потрібно підходити з певною дистанцією до тези про єврейську зраду і колаборацію, адже частина єврейського населення так само зазнала репресій і депортації¹⁰.

З приходом радянської влади Якуб Егіт отримав вигідну посаду, ставши директором однієї з пекарень. До його обов'язків належав не тільки контроль над працівниками і продукцією, а також дистрибуція хлібних виробів в Бориславі та околицях. Ця робота, без сумніву, важлива в соціальному плані, відчутно полегшила життя йому та його родині через стабільні доходи і доступ до продуктів харчування¹¹. Одразу після вступу німецьких військ на радянські території у червні 1941 р. Якуб Егіт разом з дружиною та сином переїхав у центральну частину СРСР. Його батьки, брати і сестри залишилися в Галичині і вповні відчували на собі всі біди расової політики німецької влади. Більшість членів родини не пережила Голокосту.

⁸ AIPN. Sygn. BU 0 1178/1299. Notatka z raportu specj. Wyzd. V WUBP we Wrocławiu z dnia 31.11.1949 r. K. 100.

⁹ Egit J. *Grand Illusion*. S. 14.

¹⁰ Korzec P., Szurek J. *Jews and Poles under Soviet occupation (1939–1941): Conflicting interests. Studies from Polin. From Shtetl to Socialism* / red. A. Polonsky. London; Washington, 1993. S. 385–406; Wierzbicki M. *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich II RP pod okupacją sowiecką 1939–1941*. Warszawa, 2007.

¹¹ AIPN. Sygn. BU 0 1178/1299. Oświadczenie z dnia 20 XI 1946 r. K. 6; Ibid. Notatka służbowa z 16.X.1950 r. K. 106.

Після втечі з окупованого німцями Борислава Якуба Егіта скерували спершу до Дніпропетровська, а через декілька тижнів – далі на схід, вглиб СРСР, на терени теперішнього Казахстану. В строгих кліматичних умовах він працював бригадиром, відповідальним за забезпечення робітників місцевих фабрик. Попри складну адаптацію на новому місці, Я. Егіт, як сам згадував, вкотре виконав непросте завдання, організовуючи групу рибалок та мисливців¹². Власне риба була основною стравою на столі його сім'ї протягом трьох років перебування на засланні. Загалом про цей період життя відомо небагато. Можна припустити, що порівняно з ситуацією інших засланців побут Я. Егіта був досить комфортним. І він, і його дружина були забезпечені роботою і, що важливо, знову мали доступ до цінних продуктів харчування. На початку 1944 р. Алматою ширилися чутки про мілітарні успіхи Червоної армії, звільнення окупованих територій від німецьких загарбників та швидке наближення кінця війни. В цей самий час стосунки Якуба Егіта з дружиною різко погіршилися і зрештою завершилися розлученням. Приватні проблеми та чергова хвиля воєнного романтизму підштовхнули його вступити в лави радянської армії.

Повернення

Якуб Егіт вступив у ряди II Українського фронту, скерованого спершу до Києва, а згодом – у західному напрямку. Проходячи містами Галичини, він на власні очі міг переконалися в тому, наскільки жакливими були наслідки кількох років окупації і якими численними були жертви серед єврейського населення. Вже не було штетлів, залишилися тільки руїни гетто і невеликі групи тих, кому вдалося пережити Голокост. Особливо болісним для нього було повернення до Борислава, де вже не залишилося нікого з рідних.

Військова служба Я. Егіта закінчилася в Дрогобичі. Відлучившись від свого полку, він почав працювати координатором і організатором виробничих кооперативів, завданням яких було забезпечення війська і визволених регіонів. Тоді ж зустрів свою другу дружину Клару Шварцбард, в шлюбі з нею прожив до смерті. У травні 1945 р. Я. Егіт покинув Дрогобич і переїхав до Варшави. Мотиви цього виїзду невідомі через відсутність джерел. Можливо, цьому сприяли давні знайомі із середовища єврейських комуністів. Кількома тижнями раніше до столиці з Любліна перенесли Центральний комітет польських євреїв (ЦКПЄ). В ньому Я. Егіт отримав роботу за сприяння давнього приятеля з АЙАП Міхала Мірського. У травні і червні як член Центрального комітету він проводив перевірки на визволених територіях Нижньої Сілезії, де після Голокосту могли залишитися врятовані євреї. Його колегою по інспекціях посттабірних комітетів колишніх єврейських в'язнів був Ісак «Антек» Цукерман, запеклий сіоніст та колишній комендант Єврейської бойової організації у варшавському гетто. З двох емісарів лише Я. Егіт відчув прив'язаність до цих територій, «Антек» менше ніж за рік емігрував до Палестини, де оселився в кібуці.

¹² Egit J. Grand Illusion. S. 20–21.

Епілог з Нижньої Сілезії

Воеводський єврейський комітет (ВЄК) розпочав роботу 17 червня 1945 р. та замінив тимчасові посттабірні комітети. Це була добре організована інституція з чіткою структурою і далекоглядними задумами. Керівником ВЄК став Якуб Егіт¹³. Голосами 50 делегатів конференції йому довірили управління локальними структурами, які в той час налічували більше 7 тис. євреїв. Що цікаво, на цю посаду не обрали Шимона Баліцького, засновника першого повоєнного комітету і колишнього в'язня табору в Беляві, чи його найближчого співробітника Мойсея Лінковського. Керівником стала людина ззовні, яку підтримував Центральний комітет. Зрештою, ЦКПЄ був не тільки органом репрезентації євреїв, але також інституцією, через яку проходили фінансові потоки, що, цілком вірогідно, мало вирішальний вплив.

Організація єврейської інституції вимагала значної самопосвяти. Активний спосіб життя, подорожі по місцевих комітетах і до Варшави, необхідність постійно розв'язувати численні проблеми, пов'язані з поставкою продовольства та адмініструванням, – все це виснажувало Якуба Егіта і негативно впливало на його здоров'я. Проте додаткові привілеї, зокрема матеріальні, певною мірою компенсували надмір праці¹⁴. Умови життя в тогочасних містечках Нижньої Сілезії, до яких належав Рихбах (від 1946 р. Дзержонюв), були комфортними порівняно з уламками Варшави, покинутими давніми штетлями чи селами центральної і південної частини Польщі. Значною перевагою були й умови проживання: доступні помешкання, часто повністю умебльовані, іноді доводилося ділити квартиру з німецьким сусідом, який зазвичай не затримувався надовго.

Рихбахська афера

Попри те, що позиції Якуба Егіта у структурах єврейських організацій здавалися досить міцними, він не відчував певності у тому, що так залишиться і надалі. Вже у перші тижні на посаді керівника Воеводського комітету він був змушений докладати великих зусиль, щоб відстоювати свої рішення і витримувати покладену на нього відповідальність. У серпні 1945 р. в Рихбаху вибухнув скандал навколо родини Гонік, яка агітувала місцевих євреїв проти польської влади і ВЄК¹⁵. Я. Егіт прийняв рішення про виселення цієї родини з міста, запобігаючи в такий спосіб ймовірній акції Служби безпеки. Таке розпорядження викликало спротив з боку сіоністів, які почали домагатися відставки керівника. Справу розглядали в най-

¹³ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej – AŻIH). Wydział Prezydium i Sekretariat CKŻP. Sygn. 303/I/7. S. Protokół 19 z posiedzenia Prezydium Centralnego Komitetu odbytego dnia 29 czerwca 1945 r. S. 86; Ibid. Wydział Organizacji i Kontroli CKŻP. Sygn. 303/II/23. Rezolucje Konferencji Okręgowej Przedstawicieli Byłych Więźniów Obozów Koncentracyjnych w Rychbachu. K. 16.

¹⁴ Szaynok B. The Beginings of jewish settlement in Lower Silesia after World War II (May 1945 – January 1946). *Acta Poloniae Historica*. 1997. Nr 76. S. 172–173.

¹⁵ AŻIH. Prezydium i sekretariat CKŻP. Sygn. 303/I/7. Protokół posiedzenia Plenum 16 VIII 1945 r. K. 124; Ibid. Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnego Komitetu odbytego dnia 21. VIII. b.r. K. 126. Więcej, również o innych konfliktach w WKŻ, zob.: Szaynok B. *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*. Wrocław, 2000. S. 36–37.

вищій інстанції, тобто на засіданні ЦКПЄ у Варшаві. Відсутність кількох діячів сіоністичного руху врятувала Я. Егіта від звільнення з посади. Потреба відстоювати свої рішення в новому середовищі стала для нього надзвичайно цінним досвідом. Так, він почав усвідомлювати необхідність не стільки боротися, скільки вміти відчувати ситуацію і бути еластичним щодо різних політичних угруповань із так званої «єврейської вулиці».

Баланс першого року

Діяльність Якуба Егіта в наступні місяці після серпневого конфлікту набирала щоразу нових форм. Причиною цього була динамічна ситуація в комітетах і поява концепції заселення євреями Нижньої Сілезії: між Одрою і Нисою-Лужицькою швидко з'являлися нові численні поселення євреїв. Ідея створення *йшуву* на ще недавно німецькій території отримала позитивні відгуки і значну підтримку серед політичних еліт. Похвали за створення нової концепції отримав і Я. Егіт, який був ініціатором всього проекту. Свою ідею він рішуче відстоював на форумі ЦКПЄ¹⁶, пропонуючи місця для євреїв зі Сходу. Зрештою, міграція єврейського населення з СРСР в 1946 р. санкціонувала статус єврейського поселення у Нижній Сілезії. Майже 100-тисячна діаспора, що розмістилася на більше ніж 40 км², робила з Я. Егіта лідера польських євреїв. У газеті «Нове Життя. Трибуна ВСК» рік перебування Я. Егіта на посаді керівника підсумовано так: «Видно, що розквітає наша культура і слово на цих землях. Тягнеться далі золотий ланцюг єврейського життя. Життя виросло на цій землі, з цієї землею воно нерозривно зв'язане»¹⁷.

Перемога Якуба Егіта була перемогою польських євреїв, що використали свій шанс, намагаючись жити заново після великої травми Голокосту. Зростали не тільки політичні впливи Я. Егіта, але й популярність серед широких верств. Можна стверджувати, що період 1946–1948 рр. був для нього не тільки успішним, але й щасливим. У квітні 1946 р. він разом із сім'єю переїхав до Вроцлава – міста, що поволі поверталось до ладу і впорядковувало розпорошені адміністративні структури столиці воєводства. Я. Егіт оселився у спокійній частині міста, дивом вцілілій під час війни. Там 1947 р. у нього народився син Марк.

Літо після Кельця

Успіхи в політичному, організаційному і приватному житті варто збалансувати численними помилками. У світлі архівних документів і спогадів можна сьогодні чітко визначити прорахунки Я. Егіта, що в майбутньому принесли йому негативні наслідки. Одним із контрверсійних моментів є позиція керівника ВСК в липні–серпні 1946 р. Після погрому в Кельці серед єврейської діаспори панувала атмосфера загального страху і паніки. Євреї, серед них і ті, хто проживав коло Вроцлава¹⁸, відчували загрозу і боялися не тільки за власне життя, але й за долю

¹⁶ Ilwicka A. Grand Illusion? The Phenomenon of Jewish Life in Poland after the Holocaust in Lower Silesia. *The Person and the Challenges*. 2014. Nr 4. S. 102–105.

¹⁷ Egit J. Rok życia żydowskiego na Dolnym Śląsku. *Nowe Życie. Trybuna Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego na Dolnym Śląsku*. 1946. 15 lipca. S. 1.

¹⁸ Ilwicka A. Grand Illusion... S. 111.

всього свого народу. Після цих подій дехто вирішував виїхати з країни через Нижню Сілезію, де діяв так званий «зелений кордон» поблизу Кудови-Здруй. Кількість втікачів досягала десятків тисяч¹⁹.

Для Я. Егіта це був неспокійний час. Хоча перетин мігрантами кордону офіційно вважався нелегальним, втеча євреїв проходила за мовчазної згоди уряду²⁰. Воєводському комітету було складно опанувати масовий відтік людей, до якого приєдналися євреї Нижньої Сілезії. Польська робітничка партія однозначно засуджувала погроми в Кельці, адже євреї та активісти ВСК належали до її електорату. Гірше, коли страх вселявся у самих членів партії²¹. Серед інформації, що надходила від співробітника Я. Егіта до Служби безпеки, були свідчення про те, що керівник «втратив голову після погрому в Кельці і почав пропагувати сіоністичні гасла»²². Хоча на той час слово «сіоніст» ще не мало настільки негативних конотацій, як у березні 1968 р.²³, воно все ж було серйозним звинуваченням з боку комуністів, особливо в поділеному конфліктах середовищі євреїв. Позицію і поведінку Якуба Егіта в цей період складно відтворити, однак показовим є факт, що він і надалі залишався на своїй посаді.

Економізм

Висока партійна чи адміністративна посада завжди сприяє отриманню певної додаткової вигоди. Подібно як і в ситуації інших політичних діячів, в бік Якуба Егіта поступово почали висувати звинувачення економічного характеру. Кількість закидів у чиновницькій недобропорядності виявилася досить значною, адже можливостей скористатися громадськими благами він справді мав багато. Так само багато було й тих, хто домагався справедливості. За даними інформаторів, Я. Егіт у змові з бухгалтером комітету здійснював фінансові махінації і йшлося про досить великі грошові суми²⁴. Також його звинувачували у присвоєнні коштів, призначених для покращення матеріального стану єврейських шахтарів з Валбжиху²⁵. Своє помешкання у Вроцлаві, згідно з доносами, він теж умебльовував коштом ВСК²⁶, нібито отримуючи дві зарплати, одну від комітету, другу – від єврейського видавництва²⁷. Всі ці звинувачення складно було як довести, так і спростувати. Зрештою, жодного покарання за корупцію Якуб Егіт не поніс і продовжував працювати на своєму місці.

Питання так званого економізму було проблемою ширшого характеру і стосувалося не тільки партійних високопосадовців. В умовах повоєнної кризи «боротьба

¹⁹ Stola D. Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1959–1989. Warszawa, 2012. S. 50–51.

²⁰ Ibid.

²¹ Aleksy N. Stosunek żydowskich partii politycznych w Polsce do emigracji. *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*. 1996. Nr II. S. 131–132.

²² AIPN. BU 0 1178/1299. Oświadczenie Icchaka Wasersztruma (b.d.). K. 96; Ibid. Informacja ob. Bieleca (b.d.). K. 78.

²³ Stola D. Emigracja pomarcowa. *Prace Migracyjne*. 2000. Nr 34. S. 3–4.

²⁴ AIPN. BU 0 1178/1299. Oświadczenie dodatkowe Szymona Balickiego (b.d.). K. 92.

²⁵ Zeznanie Hersza Cebuli (b.d.). *Ibid.* K. 93–94.

²⁶ Oświadczenie Szymona Balickiego (b.d.). *Ibid.* K. 90.

²⁷ Informacja na temat działalności J. Egita (b.d.). *Ibid.* K. 79.

за своє» становила норму. Документи комітетів з усієї Польщі свідчать про те, що випадки «фінансових непорозумінь», поєднаних із кумівством, траплялися дуже часто. Листи, доноси і скарги у цих справах були не тільки прагненням встановити справедливість, але також виявом банальної заздрості. Що стосується конкретно Я. Егіта, то закиди в його бік особливо не відрізнялися від звинувачень інших лідерів локальних комітетів.

Виставка Повернених Земель – початок епілогу

Єврейське поселення у Нижній Сілезії було для Якуба Егіта предметом гордості. Чудовою можливістю продемонструвати досягнення стала Виставка Повернених Земель, що планувалася на літо 1948 р. Це була дуже важлива подія не тільки для лідерів єврейських комітетів, але й для всієї Польщі. Я. Егіту доручили підготувати спеціальний павільйон, що мав би представляти повоєнне життя євреїв на півдні Повернених Земель. Своє завдання він виконав, щоправда, без особливого успіху. Перед самим відкриттям влада вирішила ліквідувати павільйон, а частину експонатів розділити між іншими презентаціями. Такий крок польської влади свідчив про зміну політичного клімату й охолодження польсько-єврейських взаємин. Ліквідацію свого павільйону Якуб Егіт сприйняв як особисту поразку. У спогадах він писав про це з гіркотою і смутком, але також із розумінням ситуації в контексті наступних подій²⁸.

Наприкінці 1949 р. Якуба Егіта було знято з посади керівника Воєводського єврейського комітету. Його звільнення стало наслідком змін настроїв у панівній партії: Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП) вирішила ґрунтовно переглянути місце єврейської меншини в новій Польщі²⁹. В гострій критичній доповіді Казимир Віташевський, один з лідерів ПОРП у Вроцлаві, звинуватив Якуба Егіта у спробі побудови націоналістичного поселення в Нижній Сілезії. «Такого партія потерпіти не могла», – згадував через багато років сам Я. Егіт³⁰. Його місце зайняв Якуб Вассерштрум, який протягом останніх років відігравав важливу роль у єврейській фракції ПОРП. Попри їхню належність до однієї партії, можна стверджувати, що Я. Егіт програв політичному противнику.

Колишній керівник ВСК покинув Вроцлав і переїхав з родиною до Варшави, де отримав роботу у видавництві «*Идиш Бух*». Для Я. Егіта зміна місця роботи була драмою, адже доводилося покинути комітет, який він створював від початків. Хоча ситуація, можливо, склалася на краще, адже він не дочекався на посаді кінця свого проєкту, що настав усього за декілька місяців.

П'ятирічне перебування Якуба Егіта в Нижній Сілезії було дуже цікавим і складним періодом. Надії на відбудову єврейського життя і зусилля, докладені в організацію комітету, переплелися з політичною грою, лавіруванням між різними єврейськими фракціями, брутальністю і бідністю повоєнних реалій, непрости-ми суспільними взаєминами і приватним щастям. Цей етап був також найбільш

²⁸ Egit J. Grand Illusion. S. 98–99.

²⁹ Pamięć i Sprawiedliwość. 2004. Nr 2. S. 196–197.

³⁰ Egit J. Rok życia żydowskiego. S. 100.

інтенсивним і яскравим в його біографії, адже немає підстав говорити про політичну активність у наступних роках, де мали місце звинувачення, арешт і еміграція.

Видавництво

Роботою у видавництві Якуб Егіт завдячував давньому приятелю Шимону Захаріяшу, одному з впливових партійних діячів єврейської національності. За його рекомендацією Я. Егіт зайняв посаду керівника «*Ідиш Бух*» у Варшаві. Щобільше, разом із новим місцем праці він отримав службове помешкання на вулиці Мохнацького, достатньо велике, щоб вмістити саме подружжя, їхніх батьків та дітей. Тож із незручної ситуації, що виникла у Вроцлаві, Я. Егіт вийшов досить вигідно, принаймні настільки, щоб знову спробувати налагодити життя на новому місці, на іншій роботі і в незнайомому оточенні. Надалі у нього збереглися численні контакти з діячами ЦКПЄ, яких він нерідко навідував.

На початку 50-х років у Польщі розпочалася так звана «безпечна асиміляція» етнічних і національних меншин через культурні товариства. Соціалізм, побудові якого були присвячені повоєнні роки, виявився брутальним сталінізмом, що втручався в усі життєві прояви, а його наслідки в країнах східного блоку часто були кривавими. Звинувачення, судові справи і вироки повністю суперечили справедливості. В цьому контексті значного резонансу набула справа Рудольфа Сланського, що проходила восени 1952 р. в Чехословаччині³¹. Дещо пізніше, у січні 1953 р., на шпальтах російської «Правди» з'явилася інформація про змову кремлівських лікарів, які нібито збиралися здійснити замах на життя Йосипа Сталіна³². Наступною республікою, де слід було очікувати хвилі репресій, була Польща.

Арешт

Вже у жовтні 1950 р. Якуб Егіт привернув до себе увагу Служби безпеки, але тільки у квітні наступного року начальник Відділу № 3 Міністерства громадської безпеки видав розпорядження про «опрацювання» його справи.³³ Спершу його запідозрили у співпраці із довоєнною Політичною Поліцією, згодом – в антидержавній діяльності. Складно визначити, в чому конкретно полягали головні звинувачення в настільки широкій категорії.

Протягом наступного року за Якубом Егітом спецслужби вели спостереження. У звітах агенти СБ надавали особливої ваги його закордонним контактам. Остаточно діяльність колишнього керівника ВЄК було підсумовано в лютому 1953 р., власне тоді з'явився наказ про його арешт³⁴. На цей час перелік звинувачень зріс з двох до п'яти. Одні з них стосувалися довоєнної комуністичної діяльності Я. Егіта, інші зводилися до аморальності та корупції під час перебування у Вроцлаві.

³¹ Oltean A. The situation of the Jews in Soviet Union and its satellite countries after the Second World War. *Annals of the University of Oradea – International Relations and European Studies*. 2009. Nr 1. S. 25.

³² Ibid. S. 28.

³³ AIPN. BU 0 1178/1299. Pismo Naczelnika Wydziału III Dep. II M.B.P. z dnia 12 IV 1951 r. K. 123.

³⁴ Ibid. Wniosek o zezwolenie na areszt z dnia 2 II 1953 r. K. 144.

Обвинувачувальний акт завершується твердженням: «Виникає підозра щодо можливих контактів з іноземною розвідкою, особливо із шпигунською діяльністю „Джоінта“. З метою з'ясування справи і отримання додаткових доказів ворожої шпигунсько-диверсійної співпраці „Джоінта“ з деякими діячами Єврейського комітету видаю розпорядження про арешт»³⁵.

У цей же час затримали Йозефа Гілтера-Барського, який в 1946–1950 рр. був офіційним представником «Джоінта» в Польщі. Справи щодо звинувачення обох діячів виявилися тісно пов'язаними, а слідчий процес виглядав як підготовка до грандіозного показового суду³⁶. Проте суд не відбувся. Якуб Егіт та Йозеф Гілтер-Барський провели у в'язниці всього пів року. Справу було закрито у вересні 1953 р. Такий фінал кримінального провадження проти «підозрілих елементів» був пов'язаний із смертю Йосифа Сталіна 5 березня 1953 р. Смерть вождя призвела до переорієнтації Комуністичної партії, що більше не потребувала боротьби з єврейськими елітами. Однак справжній політичний перелом у Польщі відбувся тільки 1956 р.

Еміграція

Одразу після звільнення з-під арешту Якуб Егіт почав шукати можливості покинути Польщу. Він планував емігрувати або до Ізраїлю, або в Канаду, де проживала родина його дружини. На практиці виїхати з країни було непросто. Ситуацію змінило надання паспорту Хелені Шварцбард, тещі Я. Егіта, що переїхала в Канаду до доньки. Вона отримала свій документ, як і тисячі інших єврейських емігрантів, під час так званої «алії Гомулки» у 1956–1957 рр. унаслідок «польського жовтня»³⁷. Трохи згодом паспорт отримав також Якуб Егіт³⁸. У спогадах він писав про знайомого із Міністерства закордонних справ, який допоміг залагодити формальності з документами і посприяв виїзду за кордон³⁹. На початку 1957 р. Я. Егіт з родиною виїхав з Польщі у напрямку Відня, а звідти – в Канаду. Потяг «Москва – Відень», до якого він сів у Варшаві, віз в останню подорож Європою також інших євреїв. «Алія Гомулки» була масовим явищем, тисячі розчарованих польських євреїв покидали країну з надією на краще майбутнє в США чи Ізраїлі.

Можливо, Якуб Егіт виїжджав з важким серцем, пригадуючи галицькі містечка та йшов у Нижні Сілезії. Останні наукові дослідження засвідчують, що серед емігрантів кінця 50-х років домінують позитивні згадки про Польщу⁴⁰.

³⁵ Ibid.

³⁶ Szaynok B. Komuniści w Polsce... S. 200.

³⁷ Węgrzyn E. Emigracja ludności żydowskiej z Polski do Izraela w latach 1956–1959. Przyczyny, przebieg wyjazdu, proces adaptacji w nowej ojczyźnie. *Prace Historyczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 2010. Nr 137. S. 141.

³⁸ AIPN. Sygn. BU 1547/616. Akta paszportowe: Egit Jakub. K. 6. W materiałach archiwalnych jest jedynie wniosek paszportowy Egit, nie załączono decyzji.

³⁹ Egit J. Rok życia żydowskiego... S. 115.

⁴⁰ Węgrzyn E. Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomułkowska 1956–1960. Kraków; Budapest, 2016.

Епілог

«Нове життя в Канаді» – так Якуб Егіт назвав один з останніх розділів своїх спогадів «Grand Illusion». Північна Америка подарувала йому довгоочікувану безпеку і спокій. На відстані витягнутої руки були нові можливості роботи, науки і розвитку, а навколо опинилися відкриті люди, з якими легко вдавалося ввійти в контакт. Серед місцевих євреїв він теж швидко здобув авторитет, стаючи членом єврейських політичних представництв.

Якуб Егіт помер 1996 р. у віці 88 років. Помер, переживши майже все ХХ ст., неспокійні часи двох великих воєн, політичний поділ на захід і схід. Його світогляд формувався в період Голокосту і появи держави Ізраїль. Життєвий шлях цього діяча був подібним до долі сотень тисяч інших польських євреїв. Складно не погодитися з Дж. Шатцом, який писав про єврейських комуністів в 1957 та 1968 рр., що опинилися перед важким вибором: залишитися в країні, визнавши поразку, чи покинути все і вирушити за кордон, хоча б у збудований сіоністами Ізраїль⁴¹. Більшість діячів комуністичного руху обрала друге.

REFERENCES

- Aleksion, N. (1996). Stosunek żydowskich partii politycznych w Polsce do emigracji. *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, 2, 120–141 [in Polish].
- Egit, J. (1991). *Grand Illusion*. Toronto [in English].
- Egit, J. (1946, Lipiec 15). Rok życia żydowskiego na Dolnym Śląsku. *Nowe Życie. Trybuna Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego na Dolnym Śląsku*, 1 [in Polish].
- Grabski, A., & Berendt, G. (2003). *Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocaulście*. Warsaw [in Polish].
- Ilwica, A. (2014). Grand Illusion? The Phenomenon of Jewish Life in Poland after the Holocaust in Lower Silesia. *The Person and the Challenges*, 4, 102–105 [in English].
- Korzec, P., & Szurek, J. (1993). Jews and Poles under Soviet occupation (1939–1941). In A. Polonsky (Ed.), *Studies from Polin. From Shtetl to Socialism* (pp. 385–406). London; Washington [in English].
- Oltean, A. (2009). The situation of the Jews in Soviet Union and its satellite countries after the Second World War. *Annals of the University of Oradea – International Relations and European Studies*, 1, 25–29 [in English].
- Pamięć i Sprawiedliwość. (2004), 2, 196–197 [in Polish].
- Schatz, J. (2009). Świat mentalności i świadomości komunistów polsko-żydowskich – szkic do portretu. In G. Bernedt (Ed.), *Społeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemicką lat 1967–1968 i po niej* (pp. 43–56). Warsaw [in Polish].
- Schatz, J. (1993). *The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*. Berkeley; Los Angeles; Oxford [in English].
- Stola, D. (2000). Emigracja pomarcowa. *Prace Migracyjne*, 34, 3–4 [in Polish].
- Stola, D. (2012). *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1959–1989*. Warsaw [in Polish].

⁴¹ Schatz J. Świat mentalności... S. 54.

Szaynok, B. (2000). *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*. Wrocław [in Polish].

Szaynok, B. (1997). The Beginings of jewish settlement in Lower Silesia after World War II (May 1945 – January 1946). *Acta Poloniae Historica*, 76, 172–173 [in Polish].

Węgrzyn, E. (2010). Emigracja ludności żydowskiej z Polski do Izraela w latach 1956–1959. Przyczyny, przebieg wyjazdu, proces adaptacji w nowej ojczyźnie. *Prace Historyczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 137, 130–68 [in Polish].

Węgrzyn, E. (2016). *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomulłowska 1956–1960*. Kraków; Budapest [in Polish].

Wierzbicki, M. (2007). *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich II RP pod okupacją sowiecką 1939–1941*. Warsaw [in Polish].

Marek SZAJDA

*Doctoral Student at the Institute of History
University of Wrocław*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1938-6762>

e-mail: m.szajda@pamieciprzyszlosc.pl

FROM THE BIOGRAPHY OF A JEWISH COMMUNIST. THE PLOT TO THE BIOGRAPHY OF JAKUB EGIT

The article is devoted to the biography of the famous Jewish politician Jakub Egit. In his life, the traditional Jewish values laid down by his family from an early age were intertwined with the multiculturalism of sub-Austrian Halychyna, the challenges of the war years, faith in communist ideals, Zionism, and, ultimately, disappointment, defeat and forced emigration. Born into an orthodox Jewish family, Jakub Egit fully embraced the Jewish identity, which laid the groundwork for his continued interest in Yiddish, Jewish history, and literature. However, the youth revolt and the heightened sense of social justice pushed him to the Zionist community at a young age, and later, due to the radicalization of his views, to the Jewish Communists. Numerous materials of the Security Service of the Second Commonwealth testify to the constant party activity of Jakub Egit, which confirms the author's thesis about its significance in the political arena of interwar Poland. Jakub Egit associated the beginning of World War II with great hopes for the «Soviet good», the belief in which was generally characteristic of the Jews of Eastern Lesser Poland. In his case, the hopes were justified given the high position. However, with the beginning of the German occupation, he had to emigrate to Soviet territory. The return was possible only after the end of World War II, and the further professional and political activities of Jakub Egit were connected with Silesia and the Voivodeship Jewish Committee. However, the realities of post-war Poland in the 1950^s and 1960^s, pressure from the authorities, internal opposition, and ultimately arrest forced Egit to look for migration opportunities. The place of his «new life» was Canada, where he ended his life. In the study, the biography of Jakub Egit is represented on the basis of a wide source base, primarily archival documents, some of which were introduced into scientific circulation for the first time. In addition, his diaries and memoirs are analyzed in detail, which allows us to reveal not only the facts and external assessments but also the personal motives of the figure.

Keywords: Jakub Egit, Jewish communism, Zionism, World War II, Jewish Committee.